UPA National Peer-Reviewed Interdisciplinary e-Journal

Published by

In Association with

Peer-Review Board

[illegible] Sardeshpande [illegible] R. S. Mundle College, Nagpur	Dr. M. R. Wagh Dept. of English Taywade College Koradi, Nagpur
Dr. Anup Gumble [illegible] Arts, Commerce & Science College, Arvi	Dr. Sanjay Poharkar Principal & Head, Department of Marathi Samarth Mahavidylaya, Lakhni, Nagpur
[illegible] Sandip Sarai[illegible] Samarth Mahavidylaya, Lakhni, Nagpur	Dr. Anant Rindhe [illegible] of History Yashvant Mahavidylaya, Seloo, Wardha
[illegible] Dattatray Watmode [illegible] Sharadchandra College, Butibori	Dr. Sadashiv Sarkate Associate Professor & Senate Member B. A. M. University, Aurangabad
Dr. Kamalkishor Gupta [illegible] D.R.D. Sindhu College, Nagpur	Dr. Gajanan Polenwar Head, Dept. of Hindi Taywade College, Koradi, Nagpur
[illegible] Dr. Rajesh Ingole Gondwana University Gadchiroli	Dr. Pramod Fating Head, Dept. Of Commerce Yashoda Girl's College, Nagpur
Dr. Asawari Durge [illegible] Dept. of Commerce Taywade College, Koradi (Nagpur)	Dr. Sadanand Dhakite Head, Dept. Of Commerce S.B. City College, Nagpur
[illegible] Shubhangi Morey [illegible] G. S. Commerce College, Nagpur	Dr. Sanjivkumar Agrawal Head, Dept. of Commerce Toshniwal ACS College, Sengaon
Dr. Tapesh [illegible] [illegible] Govt. J.Y. Yoganandam College, Chattisgarh	Dr. V. M. Dandekar Dept. of Commerce Govt. MMRPG College Bilaspur (C.G.)
Prin. Dr. Gajanan Patil [illegible] A. G. College, Nagpur	Dr. Sumit Mahure Dept. of Economics PGTD, RTM Nagpur University, Nagpur
Dr. G. N. Nimbarte [illegible] V.N.I.T. College, Nagpur	Dr. Anuradha Khade Head Dept. of Sociology Late N. P. Waghaye College, Lakhni
Dr. Sanjay Kavishwar Head, Dept. of Management Tirpude College of Management, Nagpur	Dr. Vinod Wanjari Dept. of Management Zulekha College, Nagpur
Dr. Subrato Dey [illegible] Management Symbiosis University of App.Science, Indore	Dr. Satish Chafale Head, Dept. of History, R. S. Mundle College, Nagpur
Dr. [illegible] Mishra [illegible] V.M.V. College, Nagpur	Dr. Narayan Balpande Head Dept. of Political Science, S. N. P. Mahavidyalaya, Mowad

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur

Scanned with OKEN Scanner

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात वरोरा तालुक्याचे योगदान (इ.स. १९०० ते १९४७)

प्रा.डॉ. दीपक पां. लोणकर
लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा
जि. चंद्रपूर (महा.), पिन. ४४२९०७
Email -deepakmd.lonkar@gmail.com

प्रस्तावना –

विदर्भातील चंद्रपूर जिल्ह्यातील वरोरा या तालुक्यातील स्वातंत्र्य आंदोलनाला विशेष महत्व आहे. वरोरा क्षेत्र [illegible] प्राचीन काळापासून प्रसिद्ध असून आधुनिक काळातील भोसले व ब्रिटिशांच्या राजवटीत वरोऱ्याला विशेष महत्व होते. ब्रिटिशांनी वरोऱ्याला १८६७ मध्ये नगरपालिका स्थापण करून येथे कोळसा खाण सुरू केल्याचा उल्लेख सापडतो. त्यामुळे या क्षेत्रातील कोळसा देशाच्या भागात पोहचविण्यासाठी १८७३ मध्ये वरोऱ्याला रेल्वे लाईन The Grate Indian Peninshula Railway या कंपनीच्या माध्यमातून टाकली होती. यामुळे इंग्रज राजवटीत वरोरा हे ठिकाण आर्थिक केंद्र बनून प्रशासकीय व्यवस्था सुध्दा लागू केल्या गेली होती. त्यामुळे वरोऱ्याचे देशात महत्व वाढून येथे अनेक स्वातंत्र्य [illegible] प्रादेशिक व राष्ट्रीय नेत्यांनी भेटीही दिल्या होत्या उदा. लोकमान्य टिळक, महात्मा गांधी, जयप्रकाश नारायण, वीर सावरकर, डॉ. राजेंद्र प्रसाद, विनोबा भावे, दादासाहेब खापर्डे, ॲड बापुजी अणे त्यामुळे वरोऱ्यात स्वातंत्र्य चळवळीचे वारे जोरात वाहून या क्षेत्रात स्वातंत्र्याच्या आंदोलनाबाबत येथील जनतेत जागृती होऊन ते सहभागी झाले होते. या दृष्टीने वरोऱ्यातील स्वातंत्र्य चळवळीचा आढावा घेणे महत्वाचे ठरते.

उद्दीष्टे –

१) वरोरा तालुक्यातील स्वातंत्र्य संग्राम सेनानींचे योगदान स्पष्ट करणे.

२) वरोरा तालुक्यातील स्वातंत्र्य चळवळीचा आढावा घेणे.

गृहीतके –

१) वरोरा तालुक्यातील स्वातंत्र्य चळवळीला जागतीक महत्व आहे.

२) [illegible] देशाच्या स्वातंत्र्य चळवळीत महत्वाचे सहभाग व योगदान होते.

वरोऱ्यातील स्वातंत्र्य लढा :–

इंग्रजांच्या काळात हे क्षेत्र वऱ्हाड व मध्यप्रात या क्षेत्राचा प्रशासकीय भाग असून त्यावेळी, नागपूर, वर्धा, भंडारा, चांदा हे चार जिल्हे या प्रांतात असून चादा (चंद्रपूर) जिल्हयात १९०३ मध्ये चांदा, वरोरा, ब्रम्हपूरी, गडचिरोली, सिरोंचा या पाच तहसिल होत्या[2]. या दृष्टीने वरोरा तहसिल क्षेत्रात भद्रावती, चिमूर, माढेळी, शेगाव, नेरी, शंकरपूर, भिसी इत्यादी क्षेत्राचा समावेश असून १९०१ च्या जनगणनेनुसार वरोराचीलोकसंख्या १०६२६ इतकी होती[3]

Assistant Professor

वरोरा हे क्षेत्र रेल्वेलाईनने जोडले असल्यामुळे व नागपूर, चंद्रपूर रोडवर असल्यामुळे येथे त्याकाळी मोठ्या प्रमाणात राजकीय जागृती घडून आली होती व अनेक राष्ट्रीय नेत्यांनी येथे भेटी देऊन संवाद साधल्यामुळे वरोरा क्षेत्रातील जनतेने स्वातंत्र्य लढ्यात उत्स्फूर्त सहभाग घेतला होता.

१८८५ मध्ये राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना झाल्यानंतर नागपूर हे देशाचे मध्यवर्ती ठिकाण असल्यामुळे येथे मोठ्या प्रमाणात राजकीय जागृतीस प्रारंभ झाला व त्याचे लोण त्यावेळच्या नागपूर प्रांतात पसरलेले दिसते. त्यावेळी वरोरा हे क्षेत्र नागपूर प्रांतात असल्यामुळे वरोऱ्यातील राजकीय पुढाऱ्यांचे नागपूरला आणे-येणे असल्यामुळे आपोआपच त्याचा प्रसार वरोरा क्षेत्रातही झाला.

वरोऱ्यात राजकीय जागृती :—

वरोऱ्यातील राजकिय जागृतीचा उल्लेख पहिल्यांदा १९०६ नंतर सापडतो. १९०५ मध्ये बंगालची फाळणी झाल्यामुळे १९०६ च्या कलकत्ता अधिवेशनात लोकमान्यांनी स्वराज्य, राष्ट्रीय शिक्षण, स्वदेशी, परकिय वस्तूवर बहिष्कार या चतुःसूत्रींचा पुरस्कार केल्यामुळे त्याचे पडसाद देशभर उमटले. त्याचा प्रभाव नागपूर प्रांतावरही पडला त्यामुळे वरोऱ्यातही स्वदेशीचे वारे वाहू लागले. चंद्रपूर जिल्ह्यात स्वातंत्र्य आंदोलनाची सुरवात वरोऱ्यापासुन झाली.

वरोरा येथील रेल्वे स्टेशन जवळ असलेल्या धर्मशाळेत पुरूषोत्तमपंडे यानी सर्वप्रयत्न स्वदेशी वस्तूचे दुकान सुरू केले. या दुकानाचे व्यवस्थापक विष्णुपंत काणे हे होते. तसेच देवरावा पाटील व रामकृष्ण खत्री हे सुध्दा लोक जागृतीचे कार्य करीत होते. अशावेळी सप्टें.१९०७ मध्ये या स्वदेशीच्या दुकानाशेजारी राष्ट्रीय गणपतीची स्थापना होऊन तिथे अॅड सदाशिव काकडे यांनी जाहीर व्याख्यान दिले." त्यामुळे जिल्हाधिकारी जे.टी. मार्टीन यांनी याबद्दल आक्षेप घेऊन कलम १२४ अ नुसार खटला भरून श्री. सदाशिव काकडे, श्री. पुरूषोत्तम पंडे व श्री विष्णुपंत काणे यांच्यावर राजद्रोहाचा आरोप ठेवला. या खटल्याच्या वेळी बचाव पक्षा तर्फे अॅड बापूजी अणे, वर्धाचे केशवराव काळके व चंद्रपूरचे बळवंतराव देशमुख या सारख्या श्रेष्ठ वकीलांनी आरोपींची बाजू मांडली. त्यामुळे खटल्याचा १९०८ मध्ये निकाल लागून तिन्ही आरोपीना एक वर्षाच्या निर्दोष चारीत्र्याच्या जामिनावर सुटका करण्यात आली." परंतु या खटल्यातून प्रेरणा मिळून चंद्रपूर जिल्ह्यात स्वातंत्र्य आंदोलनाला गती येऊन स्वदेशी चळवळीची वारे वाहू लागले.

त्यामुळे जनतेमध्ये स्वराज्याची भावना जागृत करण्यासाठी चंद्रपूर जिल्ह्यात एक जिल्हा समितीची स्थापणा १९१३ मध्ये करण्यात आली." या समितीत प्रामख्याने श्री. विष्णुपंत काणे (वरोरा), श्री. आत्माराम मुकंद महाजन (ब्रम्हपुरी) हे प्रमुख कार्यकर्ते असून त्याशिवाय श्री. सदाशिव काकडे, श्री. देवराव मुकुंदा पाटील हे वरोऱ्याचे कार्यकर्तेही त्यात सहभागी होते." तसेच बळवंत देशमुख, बालगोविंद तिवारी इ. सारखे जेष्ठ चंद्रपूरचे कार्यकर्तेही त्यात सहभागी असून या समतीचे कार्य १९१७ पर्यत सुरू होते."

नागपूर प्रांतात त्यावेळी बॅ. खापर्डे, डॉ. मुंजे इत्यादी टिळकाचे अनुयायी असल्यामुळे या भागात जहालगटाचा प्रभाव होता त्यामुळे पुढे टिळकांच्या तुरूंगावासात नागपूरच्या जहालवादी कार्यकर्त्यांनी या क्षेत्रात जहालवादाचा पुरस्कार

केला. पुढे १९१४ मध्ये लोकमान्य टिळक तुरूंगातून सुटुन आल्यानंतर पुन्हा या क्षेत्रात स्वातंत्र्य चळवळीला जोर प्राप्त झाला. या काळात टिळकांनी १९१६ मध्ये महाराष्ट्र होमरूल लीगची स्थापणा केल्यामुळे[२२] त्याचा प्रसार ही चंद्रपूर, वरोरा परिसरात झाला त्यामुळे वरोऱ्यातही होमरूललीग चळवळीत उत्स्फुर्त सहभाग घेतला.

होमरूल लीग –

होमरूल लीगच्या आंदोलनात भद्रावती, चिमुर, नागरी, नंदोरी, वरोरा या गावात प्रसार करण्याचे कार्य प्रामुख्याने श्री. रामकृष्ण खत्री, सदाशिव काकडे, पुरुषोत्तम पंडे, विष्णुपंत काणे व चुन्नीलाल फिरोदिया यांनी केले.[२३] या काळात निजणापाऱ्चे श्री. भरवाई या कांग्रेस कार्यकारणीच्या जेष्ठ पदाऱ्याने वरोऱ्यात श्री. चुन्नीलालजी फलोदियाच्या माध्यमातून वरोऱ्यात जागृती करण्याचा प्रयत्न केला. यावेळी चुन्नीलालजी चळवळीला आर्थिक सहाय्यही करीत. याशिवाय नागरीचे महादेव पांडे यांनीही होमरूल लीगच्या लोकजागृतीच्या काळात पुष्कळ सहभाग घेतला. या काळात चुन्नालालजीच्यारूपाने वरोऱ्यात नवे नेतृत्व उद्यास येऊ लागले होते. वर्धेचे विठ्ठलराव थत्ते, चंद्रपूरचे खशालचंद खजांची हे चुन्नीलालजी कडे येऊन या आंदोलना विषयी चर्चा करीत असे. त्यावेळी वरोऱ्याच्या होमरूल लीगचे अध्यक्ष विष्णुपंत काणे हे होते.[२४]

लोकमान्य टिळकांचे स्वागत – या काळात होमरूल लीगचा प्रसार झपाट्याने महाराष्ट्रात होत होता त्यामुळे लोकमान्य टिळकही त्या प्रचारार्थ महाराष्ट्रात फिरत होते. अशावेळी नाटककार कृष्णाजी खाडोलकर यांच्या अध्यक्षतेखाली ३ दिवसाचे प्रांतीय अधिवेशन फेब्रवारी १९१८ या काळात चंद्रपूरला भरणार होते. त्या निमित्ताने लोकमान्य टिळक एक दिवसासाठी चंद्रपूरला येणार असल्यामुळे[२५] ते फेब्रुवारी १९१८ मध्ये काही काळासाठी वरोरा येथे आले असता त्याचे वरोरावासियाकडून भव्य स्वागत करण्यात आले व वरोऱ्याच्या गोल बाजारात येथे त्यांची सभा घेऊन त्यांनी जनतेला संबोधीत केले होते. त्यामुळे त्या चौकाला टिळक चौक असे नामकरण करण्यात आले. या वेळी श्री. चुन्नीलालजी यांनी बरेच परीश्रम घेतले.

रौलेक्ट ॲक्ट व जालियनवाला बाग हत्याकांडाचे पडसाद देशभर उमटले व चंद्रपूर जिल्ह्यातही त्याचा प्रभाव दिसुन आला त्यात वरोराही मागे नव्हता. याच काळात पहिले महायुध्द सुरू झाल्यामुळे इंग्रजसरकारने भारताला पहिल्या महायुध्दात सहभागी करून घेऊन भारतातील युवकांची सैनिकात भरती करणे सुरू केले. त्यास वरोऱ्याचे विष्णुपंत काणे यांनी याबद्दल सरकारच्या विरोध केल्यामुळे सरकारने त्यांच्यावरही खटला भरला होता. परंतु त्यांना पुढे सोडून देण्यात आले.[२६]

असहकारते कायदेभंग – (गांधीयुग)

याच काळात १ ऑगस्ट १९२० रोजी लोकमान्य टिळकांचा मृत्यु होऊन जहालयुगाचा प्रभाव कमी होऊ लागला अशावेळी भारतीय राजकारणात महात्मा गांधी या अहिंसावादी नेत्याचा उदय होऊन १९२० नंतर भारतात गांधी युगाला सुरवात होऊन भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाचो सर्व सुत्रे महात्मा गांधी कडे आली व त्यांनी १९२० मध्ये सरकारला अडचणीत पकडण्यासाठी असहकार आंदोलनाला सुरूवात केली.[२७] त्याबद्दलची कार्यक्रमही जनतेला आखून दिला होता त्यात सरकारशी, असहकार, पदव्यांचा त्याग, दारूबंदी, स्वदेशी, राष्ट्रीय शिक्षण, परकीय मालावर बहिष्कार, पिकेटींग

इत्यादी गोष्टीवर प्रामुख्याने भर दिला गेला.[22] व त्याच नियमांचे पालन देशभर जनता करू लागली. वरोऱ्यातही त्याचे पडसाद उमटले.

वरोऱ्यातही चतुसुत्रीचा पुरस्कार मोठ्या प्रमाणात केला गेला. वरोऱ्यातील अलीम बाबू या पुढाऱ्यांनी आपल्या घरातील मौल्यवान विदेशी कापडांनी भरलेल्या पेट्या उघड्यावर आणून पेटवून दिल्या व ते फकीराचा वेश धारण करून श्री. देवराव पाटील यांचे सोबत कांग्रेस सहाय्यक निधीसाठी घरोघरी फिरू लागले.[23] तसेच येथे नगरपालीकेवर राष्ट्रीय निशान फडकविण्यात येऊन वरोरा येथे ४५०००/–, माढेळी येथे १५०००/–, चिमूर येथे २०००/–, नागरी येथे १००० – रू. किमतीचे परकीय मालाचे गठ्ठे सिल करण्यात आले.[24] तसेच पिकेटीग करणे इत्यादी कार्यक्रम तयार करून इंग्रजी शासनाविरूध्द जागृती, स्वदेशीचा प्रचार व प्रसार, सूत कताई, खादी वापरणे इत्यादी कार्यक्रम आखण्यात येऊन त्याचा प्रसार करण्यात आला.[25] वरोरा येथेही राष्ट्रीय शाळा स्थापण करून तिथे उर्दु शाखा ही स्थापण केल्या गेली.[26]

झेंडा सत्याग्रह –

चौरीचौरा हत्याकांडाकडे देशव्यापी असहकार चळवळ महात्मा गांधीनी मागे घेतल्यामुळे देशात नैराश्याचे वातावरण निमार्ण झाले या काळात महात्मा गांधी व इतर मोठ्या नेत्याना पकडून तुरूंगात टाकण्यात आल्यामुळे कोणतेही मोठे आंदोलन देशात सुरू नव्हते अशा वेळी १९२२ मध्ये देशात स्वराज्य पक्ष स्थापण होऊन त्या माध्यमातून काही कार्यक्रम देशासमोर ठेवला गेला अशातच झेंडा सत्याग्रह देशव्यापी बनून त्याचे लोन नागपूरात पोहचले. त्याचे पडसादवरोऱ्यात ही पडले. वंदेमातरम्, झेंडा उचा रहे हमारा इत्यादी गीत गावून राष्ट्रीय जागृती करण्यात आली.[27] वरोऱ्यात या काळात श्री. किसन मारड्डा व गोविंद श्रीगीरवार यानी प्रभात फेऱ्या काढल्या त्यांना श्री. गाजर्लावार, आसाराम वर्मा, गफूरची बोरा साथ देत असे. याच वेळी वरोरा कांग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून श्री. चुन्नीलालनी फिरोदिया यांची नियुक्ती करण्यात आली.[28] यावेळी श्री. मारोतराव कन्नमवार यांचीं साथ त्यांना होती.

सायमन कमीशन –

१९१९ च्या मोर्टफोर्ड कायद्यानुसार काही सोयी सुविधा इग्रज सरकारने भारतियाना दिल्या होऱ्या. त्याची पुर्तता व पालन होत की नाही हे पाहण्यासाठी व या संदर्भात आपला अहवाल सादर करण्यासाठी सायमन कमिशन १९२७ मध्ये भारतात आले व त्यांनी देशभर दौरे केले अशावेळी या सायमन कमीशनला भारतीय पुढाऱ्यांनी विरोध करण्याचे ठरवून त्यांनी ठिकठिकाणी काळे झेंडे दाखवून 'सायमन परत जा' असे नारे दिल्या गेले. तेव्हा मध्यप्रांत व वऱ्हाडची राजधानी नागपूर असल्यामुळे नागपूरातही सायमन कमीशनला विरोध केला गेला व नागपूर प्रांतीय कमेटीच्या आदेशाने वरोरा तालुक्यात हडताळ पाळण्यात आले. वरोऱ्यात श्री. चुन्नीलाल फलोदीया, श्री. गुलाबचंद गोठी, श्री. ज़यराज गोठी, भद्रावतीत हरीभाऊ वैद्य, चिमुरात श्री. उध्दवजी कोटेकर, नेरीत मारोतराव तुमपल्लीवार यांच्या नेतृत्वात हडताळ पाडण्यात आला.[30] वरोऱ्यात चुन्नीलालजीच्या नेतृत्वात क्रांतीकारक भाषणे, सत्याग्रह करण्यात येऊन हडताळ पाळला गेला.[31]

कायदेभंग –

१९२८ मध्ये पं. मोतीलाल नेहरूच्या अध्यक्षेत 'नेहरू अहवाल' प्रसिध्द करण्यात आला. पुढे १९२९ मध्ये लाहोर कांग्रेसमध्ये स्वातंत्र्याचा ठराव पारीत करण्यात येऊन १९३० मध्ये म. गांधीनी सरकारची कोंडी करण्यासाठी मिठाचा सत्याग्रह करण्याचे ठरवून कायदेभंग चळवळ सुरू करण्याचे ठरविले त्यासाठी साबरमती आश्रम ते दांडी या ठिकाणी पदयात्रा काढण्यात येऊन मिठाचा सत्याग्रह ६ एप्रिल रोजी करण्यात आला.[33] व पुढे देशातही मिठाचा सत्याग्रह करण्याचे आदेश काढण्यात आले परंतु जिथे समुद्र नाही त्याठिकाणी प्रतिकात्मक स्वरूपात जंगल सत्याग्रह करण्यात आले. याचे पडसाद नागपूर प्रांतावरही उमटले चंद्रपूर जिल्ह्यात ठिकठिकाणी मिठाचा सत्याग्रह करण्यात आला. वरोऱ्यातही श्री चुन्नीलाल फलोदीया यांच्या नेतृत्वात आंदोलनाला वेगवेगळ्या मार्गाने सुरवात झाली.[34]

तळेगाव जंगल सत्याग्रह करीता वरोऱ्यावरून कोंडबाजी सोनार, बद्री जेठमल, सांबशिव देवाजी गायकवाड यांना पाठविण्यात आले त्यांनी बऱ्याच खेड्यातून प्रवास करून ते तळेगाव जंगल सत्याग्रहात सहभागी झाले.[35] ८ आगस्ट १९३० रोजी श्री. बाबूराव मुडे यांनी वरोऱ्याजवळील खैरगावच्या जंगलात आपल्या ५ कार्यकर्त्यासह सत्याग्रह केला. परंतु कोणालाच पकडण्यात आले नाही.[36] तर श्री. चुन्नीलालजी फलोदीया यांना एका भाषणाबद्दल अटक करून चंद्रपूरच्या तुरूंगात त्यांची रवानगी केली व त्यांना ६ महिन्याची सश्रम कारावासाची शिक्षा सुनावून ६०० रू. दंडही लावला.[37]

वरोरा बरोबरच तालुक्यातही कार्यकर्त्यांनी सत्याग्रह केले. जेना येथे गुलाबचंद गोठी यांच्या नेतृत्वाखाली उध्दव सोनार, हरीभाऊ जोशी, दमोधर भगवान म्हाली यांनी सत्याग्रह केला तर जसराज गोठी व दामोधरजी यांनी बरांज येथे जंगल सत्याग्रह केला[38] याशिवाय वरोरा तालुक्यात चिमुर येथे कृष्णराव भोपे, उध्ववराव कोरेकर, केशवराव यांच्या नेतृत्वात जंगल सत्याग्रह झालातर भद्रावती येथे हरीभाऊ वैद्य यांच्या नेतृत्वात जंगल सत्याग्रह झाला. तसचे नागरी येथेही महादेव हांडे, बापूराव कृष्णाजी, धोंडबाजी हांडे, बाजीराव लहानु, नथ्थु दाजीबा व इतरांच्या नेतृत्वात सत्याग्रह झाला तसेच नेरी येथे मारोतराव तुमपल्लीवारच्या नेतृत्वात सत्याग्रह करण्यात आला अशा प्रकारे संपूर्ण वरोरा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात कार्यकर्त्यांनी जंगलात जाऊन सत्याग्रह केला.[39]

तेव्हा सत्याग्रहानंतर प्रमुख कार्यकत्यांची धरपकड करण्यात आली. त्यात सेठ जसराज गोठी यांना भद्रावती येथे पकडून चंद्रपूरला पाठविण्यात आले. तसेच नागरीवरून महादेव हांडे, मालतीबाई थत्ते यांना पकडून चंद्रपूरच्या जेलमध्ये पाठविण्यात आले.[40] अशावेळी स्थानिक कार्यकर्ते तुरूंगात गेल्यामुळे श्री. विष्णुपंत काळे यांना नागपूरवरून वरोऱ्यास सत्याग्रह करण्यास बोलवण्यात आले.[41] यावेळी जंगल सत्याग्रहा बरोबर दारूबंदी व परकीय मालावर बहिष्कार हा ही कार्यक्रम राबविण्यात आला होता. अशावेळी कुचना येथे दारूची भट्टी समोर चार चार च्या कार्यकर्ताचे गट पाडून पिकेटींगला सुरवात करण्यात आली.[42] या वेळी श्री. गाजर्लावार व श्री. गफूर बोरा यांच्या कडे पिकेटींगची जबाबदारी श्री. जसराजजी गोठी यांच्या नेतृत्वात होती.[43]

याच काळात श्री. विष्णुपंत काळे यांनी वरोऱ्यात १६ आक्टोबर १९३० रोजी 'जवाहर दिना' निमित्त भाषण दिल्यामुळे त्यांना १०८ कलमा खाली अटक करून शिक्षा दिल्या गेली.[४५] तसेच ३–१२–१९३० रोजी परदेशी मालाचे सिलबंद गठ्ठे उघडल्यामुळे काळे यांनी पिकेटींगला सुरूवात केली.[४६]

या काळात म. गांधी व लार्ड आयर्विन करार होऊन कायदेभंग चळवळ तात्पुरती स्थगित करण्यात आली. तेव्हा म. गांधी लंडनला दुसऱ्या गोलमेजपरीषदेसाठी हजर राहिले परंतु त्यात काहीच निष्पन्न न झाल्यामुळे ते भारतात परत येऊन त्यांनी पुन्हा कायदेभंगाला सुरवात केली. त्यामुळे पुन्हा वरोरा तालुक्यात कायदेभंग चळवळ सुरू झाली. याच काळात निळकंठराव देशमुख यांचे अध्यक्षतेखाली वरोरा येथे शेतकरी परीषद ही भरविण्यात आली.[४७] १९३२ मध्ये नागरीचे महादेव हांडे हे राष्ट्रीय सप्ताहाच्या कार्यक्रमानिमित्त काढलेला मिरवणुकीला चंद्रपूरला गेले असता त्यांना अटक करण्यातयेऊन ९ महिण्याची शिक्षा ठोठावण्यात आली व ३०० रू. दंड केला गेला.[४८] तसेच श्री. भटाळा येथील आनंदराव मगरे यांनाही चंद्रपूर जिल्हा राजकीय परीषदेच्या वेळी पकडण्यात आले.[४९]

म. गांधी वरोऱ्यात — १९३२ मध्ये रॅम्से मॅकडोनाल्ड चा जातीय निवाडा प्रसिध्द झाल्यामुळे म. गांधीनी हरीजनांना स्वतंत्र मतदार संघ देऊ नये म्हणून विरोध करून येरवडा तुरूंगात उपोषणला सुरवात केली होती. म्हणून डा. आंबेडकर व मं. गांधी याच्यात पुणे करार (१९३२) मध्ये घडून आला. व त्यात स्वातंत्र मतदार संघाऐवजी केंद्रीय व प्रांतीय कायदेमंडळात राखीव जागा देण्यात आल्या. अशावेळी म. गांधीनी अस्पृशता निवारण्याचे नविन कार्य हाती घेऊन ते अस्पृशतोद्धार व निवारणासाठी देशभर फिरू लागले. तेव्हा ते नोव्हे १९३३ मध्ये वरोरा येथे आले असता श्री. चुन्नालालजी यांच्या अध्यक्षतेखाली टिळक चौकात सभा होऊन त्यांना १२१ रू. ची थैली देण्यात आली.[५०] व टिळक चौकाचे नाव बदलवून ते गांधी चौक असे करण्यात आले. या प्रसंगी गोविंदराव श्रीगोरवार, रामकृष्णपंत सावकार, दादाजी बाकरे इत्यादी पुढाऱ्यानी त्यांचे स्वागत केले[५१]

नोव्हे १९३४ च्या केंद्रिय असेम्बली निवडणुकीत ही वरोरा ने महत्वाची भुमिका बजावून बॅ. अभ्यंकर यांना निवडून आणले. यावेळी खादीचा प्रचाराचा जोर वाढल्यामुळे अनेक ठिकाणी खादी भांडार सुरू झाले. अशावेळी राजेंद्रप्रसाद हे चंद्रपूरला जात असतांना वरोरा येथे थांबून दिनांक १३/०६/१९३५ रोजी राजेंद्रप्रसाद यांच्या हस्ते खादी भांडाराचे उद्घाटन वरोरा येथे करण्यात आले. त्यांना थैली अर्पन करण्यात आली.[५२] त्यावेळी वरोऱ्यात सेठ चुन्नीलाल, मारोतराव कुत्रमवार, गुलाबचंद गांठी, जसराज गांठी, भाऊराव डबले, दादाजी बाकरे, रामचंद्र गाजर्लावार, रामकृष्ण सावकार, आनंदराव वाणी इत्यादी कार्यकर्ते स्वातंत्र्य चळवळ जोमाने चालवित होते.[५३]

वैयक्तीक सत्याग्रह —

दुसऱ्या महायुध्द सुरू झाल्यानंतर मं. गांधीनी पुन्हा जनतेला निर्माण झालेली पोकळी भरून काढण्यासाठी १९४० मध्ये वैयक्तिक सत्याग्रहाची घोषणा केली व पहिले वैयक्तिक सत्याग्रही म्हणून श्री. विनोबाभावे यांची निवड केली.[५४] व देशभरात वैयक्तिक सत्याग्रह करण्याचा संदेश दिला. त्यामुळे वरोऱ्यातही वैयक्तीक सत्याग्रह करण्यात आला. त्यात श्री.

Scanned with OKEN Scanner

भाऊराव डबले, भय्याजी डबले, बाबूराव जंगीलवार, गोविंदराव श्रीगोरवार यांना सत्याग्रह करण्यास मंजुरी देण्यात आली तसेच नागरीचे बोकारे, डोंगरगावचे मारोतराव डोंगरे, भाऊ डबले यांनी सत्याग्रहात भाग घेतला तेव्हा त्यांना अटक करण्यात येऊन ६ महिने शिक्षा झाली. याशिवाय चिमूर येथेही अनेक कायकर्ते सहभागी होते.[५६]

भारतछोडो आंदोलन --

८ आगस्ट १९४२ रोजी मं. गांधीनी करा अथवा मरा असा संदेश देऊन चलेजाव आंदोलनाला सुरवात केली. त्याचे पडसाद देशभर उमटले त्यात वरोरा ही मागे नव्हता. वरोरा तालुक्यात विशेषता चिमूर या छोट्याशा गावात १९४२ ची जगप्रसिध्द चिमूर क्रांती घडून आली. त्यामुळे वरोरा तालुका भाग्यवानच म्हणायला पाहिजे. परंतु चिमूर सारखा जनक्षोभ वरोऱ्यात झाला नाही. वरोऱ्यातही मिरवणुका पत्रके, आंदोलन, हडताळे असा प्रकार घडला.[५७] परंतु वरोरा मोठ्या आंदोलनापासून दूरच राहिला. श्री. भाऊराव डबले व इतरांनी या आंदोलनाचे संचालन केले[५८] व तुरूंगवासही भोगला. वरोरा तालुक्यात अनेक गावात हे आंदोलन जाऊन पोहचले व अनेकांना तुरूंगवासही भोगावा लागला होता. त्यात प्रामुख्याने चिमूर गावचा उल्लेख करता येईल.

~~चिमूर क्रांती (१९४२)~~ –

राष्ट्रसंत तुकडोजीच्या भजनातून प्रेरणा घेऊन दिनांक १६ व १७ ऑगस्ट १९४२ रोजी चिमूरात मोठ्या प्रमाणात भारत छोडो आंदोलन राबविल्या गेले.[५९] प्रभातफेरी काढण्याच्या प्रश्नावरून चिमूरचे नागरीक व पोलीस यांच्यात वाद होऊन त्यांचे पर्यावसन मोर्चात झाले व गोळीबार होऊन श्री. बालाजी रायपूरकर हा १६ वर्षाचा युवक शहीद झाला.[६०] त्यामुळे जनक्षोभ वाढून जनतेने श्री. जरासंध व कांताप्रसाद या पोलिसांना ठार केले. त्यानंतर एस.डी.एम. श्री. डुंगाजी व तहसिलदार सोनवणे यानाही जाळल्या गेले.[६१] यामुळे सरकारने आंदोलनाचे दमन करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात गोरे सैनिक व हिंदी सैनिक पाठवून चिमूरात हत्याकांड घडवून आणले.[६२] अनेक दिवस चिमूरात धरपकड, अत्याचार यांचे सत्र सुरू होते.[६३] त्यात स्त्रीया व मुलानाही सोडले नाही. अनेकांनावर खटले भरून फाशीची शिक्षा सुनावल्या गेली तर कित्येकांना तुरूंगात टाकण्यात आले.[६४] चिमूर क्रांती च्या काळात चार दिवस चिमूर स्वतंत्र होते. इग्रजांचे तिथे राज्य नव्हते पण नंतर भयंकर मृडाचा सामना चिमूरवासीयांना करावा लागला. अनेक तरूण पळून जंगलात व शेतात लपून बसले. शेवटी जिल्हाधिकारी सुब्रमन्यम यांनी इथे येऊन त्यांनी इथली परीस्थिती आटोक्यात आणली. प्रा. भन्साळी यांनी आरोपींच्या सुटकेसाठी ६३ दिवसांचे उपोषण केले.[६९] तरी ही अनेकांना फाशी व शिक्षा झालीच शेवटी ७ जणांची फाशी माफ झाली.[७०] या आंदोलनात ३१ जणांना फाशी २९ जणांना जन्मठेप व १५० जणांना निरनिराळ्या मुदतांची शिक्षा सुणावण्यात आली.[७१]

मुल्यमापन –

प्रत्येक देशाच्या स्वातंत्र्यालढ्याचे वेगळेपण असते. त्या दृष्टीने देशाच्या स्वातंत्र्य आंदोलनात आपण केलेल्या योगदानालाही विशेष महत्व आहे. देशाचा इतिहास लिहितांना प्रांताचा, स्थानिक इतिहास महत्वाचा असतो व त्या आधारावरच देशाचा इतिहास परीपूर्ण होतो. अशा वेळी स्थानिक स्वातत्र्यचळवळीत तेथील स्वातंत्र्यासाठी लढणारे नेते,

ISSN : 2455-4374

कार्यकर्ते यांचे योगदानही महत्वाचे मानले जाते त्या दृष्टीने स्थानिक स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहासात त्यांचे नाव नोंदले जाते जर असे झाले नाही तर त्यांचे बलिदान, त्याग व्यर्थ जाईल या दृष्टीने वरोऱ्याच्या स्वातंत्र्यलढ्याला विशेष महत्व आहे. कारण याच स्थानिक नेतृत्वातून पुढे देशाचे नेतृत्व तयार होते. उदा. मा. सा कन्नमवार हे वरोऱ्याचा स्वातंत्र्यलढ्यात होते. तच नेतृत्व पुढे महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री बनले. याशिवाय श्री. आर. के. पाटील, बाबा आमटे यांची ही अशी सामाजीक ओळख या राजकीय नेतृत्वातूनच देशात तयार झाली. त्यामुळे वरोरा स्वातंत्र्यलढ्याला देशव्यापी महत्व आहे. तसेच वरोरा तालुक्यातील चिमूर येथील लढा यामुळे तर चिमूरची ओळख जगात निर्माणझाली. १९४२ ा आंदोलनात 'चिमूर क्रांती नाम सप्ताह' देशात पाळला गेला व यातील आरोपी सुटावे यासाठी जप, तप, यज्ञ, पार्थनाही करण्यात आल्या तर चिमूरच्या क्रांतीची माहिती जर्मनीच्या बार्लिन रेडीओ स्टेशन वरून जगाला दिल्या गेली.[१२] या दृष्टीने चिमूर लढ्याचे आंतरराष्ट्रीय महत्व आहे. त्यामुळे वरोरा तालुक्यातील स्वातंत्र्य लढा हा इतिहासात प्रसिध्द आहे. स्वातंत्र्य आंदोलनाच्या प्रत्येक कार्यक्रमात वरोऱ्याने सहभाग घेतला व आपले महत्व भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनात अधोरेखित केले. या दृष्टीने वरोरा तालुक्याचे स्वातंत्र्य आंदोलनातील योगदान महत्वपूर्ण आहे.

संदर्भग्रंथ सूची –

१) Begbie L.F. Nelson A.E (ed). 'Central Provinces District Gazzetter Chanda', Gazzetteeres dept, Govt. of Maharashtra. Mumbai. 1909.

२) डॉ काटकर अ. तु.. 'चंद्रपूर स्वातंत्र्यसंग्रामातील अधोरखिते, बाबू आयटम प्रकाशन, चंद्रपूर, २०१७.

३) कनिटकर माज, (सपा) 'नागपूर प्रांताचा इतिहास (१८८५ ते १९३५) देशसेवक प्रेस, नागपूर

४) डॉ कोलारकर. श. गो. 'आधुनिक विदर्भाचा इतिहास', मंगेश प्रकाशन, २००३.

५) भगवती प्रसाद मिश्र, 'भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामात चंद्रपूर', रमा प्रकाशन, चंद्रपूर, १९८६.

६) राजरकर अ. ग. 'चंद्रपूरचा इतिहास', हरीवंश प्रकाशन, २०००.

७) वैद्य किशोर. 'असे झुंजले चिमुर'. चिन्मय प्रकाशन, २००२

८) अप्रकाशीत स्मरणिका, 'आमचे गाव कालचे आजचे उद्याचे' मुद्रण निकेतन प्रकाशन, आनंदवन,

९) अप्रकाशीत - अभिप्राय, स्वातंत्रसग्राम सैनिक श्री. गाजर्लावार, वरोरा, दि. ०८.१२.१९९४

१०) जनवाद (साप्ता) दि. आक्टों. १९९७.

११) दशनायक (दैनिक) दि २६ आक्टो १९९७

१२) पत्रक – अप्रकाशीत -- म. गांधी वरोडा येथे आगमन दि. १५ नोव्हे. १९३३.